

СМН

ГЛАСНИК

СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

Књ. I, св. 3

БЕОГРАД

1949

Поред рада на Речнику, Институт је продужио рад на дијалекатским испитивањима.

Члан Научног савета професор д-р Рад. Алексић вршио је лета 1949 године дијалектолошка испитивања у околини Андријевице и Паштровићима.

У Горњим Васојевићима (15 дана) и у Паштровићима (10 дана) проф. Алексић је радио на проверавању раније скупљеног материјала и на бележењу новог. Резултати ових испитивања објавиће се у засебним монографијама.

Даље су у току другог полугодишта 1949 године асистенти Института Иван Поповић и Павле Ивић дефинитивно средили дијалекатски материјал који су прикупљали лета 1948 и накнадно фебруара 1949 године.

Иван Поповић је испитивао српски екавски говор у Бачкој и дошао до следећих резултата:

1) Вокализам и консонантизам. Вокализам је типичан војвођански, са врло колебљивом артикулацијом. Вокали ě и õ могу пред високим слогом бити и затворени. — Палатализација, нарочито сугласника *л* и *н*, често се врши; тврдо *л* постоји, али није општа појава; међувокалско *в* врло је слабо; сугласничке групе су доста чврсте.

2) Акценат и квантитет. Кановачког дуљења у овом говору нема; напротив, дуги узлазни акценат се увек може заменити кратким узлазним: *зѝма*, *нѝсѝм*, *врѝшиѝи* итд. — Дужине иза акцента (сем крајњег отвореног слога) *факулѝаѝивне* су иза /, // и \: *руќѝм*, *дѝсѝш*, *жѝлѝм*; иза — по правилу се губе: *раѝдѝм*. У највећем делу овог терена *о* < *л* је дуго у унутрашњости речи и на крају иза акцента: *зѝѝва*, *сѝаросѝдиѝца*; *бѝѝ*, *дѝѝ* итд. Крајњи отворени слог на западу Бачке чува дужине бар делимично, а у Потисју их је потпуно скратио. — Говор има много више (факултативних) дужина пред ь неголи књижевни језик: *јѝѝан* *јѝсѝм*, *брѝѝм*, *њѝгѝв* итд.

3) Морфологија: Од старих именичких облика постоји instr. / loc. pl. masc. / neutr. типа *кѝли*, loc. pl. fem. типа (*ѝо*) *ливада*; dat. pl. на *-ом* не постоји. Придевска и заменичка промена познају војвођанско *-'е- > -'о-* (*мѝѝг*) и dat. / loc. sg. типа у *Нѝвѝм Сѝду*; али више на истоку неголи на западу. — 3 pl. praes. глагола има завршетак *-е* готово увек тамо где му

је место (нѡсе, рѡде, никад * носу, * раду); наставак - ду је у овом лицу око четири пута ређи него правилни облик. Грађење глаголских основа знатно се разликује од онога које прописује нормативна граматика (*шрѣсиши, рѡсиши, звиждиши, скиниши, променуши, јѡшиши* и др.); ово нарочито важи за север и запад Бачке.

4) Синтакса: Уз глаголе мировања и кретања акузатив и локатив се у начелу разликују; али има доста и употребе акузатива м. локатива: *Бѡ у Бѣчеј*. — *Сѣдѡм на клѡу* итд. — Генитив „објекта“ може увек стајати м. акузатива: *Пѡшам свѡ Чиновникѡ*. — Инструментални инструментал је обично са предлогом: *Вѡзи се сас кѡли*. — Повратни глаголи радо се употребљавају без повратне заменице: *Нѣмѡј ши ш њѡм дружиши*. — *Рѡдиѡ сам, шрѡдиѡ сам*. — *Кад ми је ѡшац рѡдио*. — Слагање збирних и њима сличних именица обично је логичко: *Бѡли браћа*. — *Иду млѡдеж*. — *Кѡѡ се родбина* итд.

По низу црта бачки екавски говор може се поделити на мање области: два међусобно најразличитија типа претстављају Сомбор (С) и терен старе Војне Границе (В. Г.): *сѡјаши* (С): *сѣјаши* (В. Г.), *скиниши* (С): *скинуши* (В. Г.), *врѣћи* (С): *врћи* (В. Г.), *ѡ госше* (С): *ѡ госши* (В. Г.), 2 рл. *јунѡкѡ* (С): *јунѡкѡ* (В. Г.), чешће: *мѡјѣг*, у *Нѡвѡм Сѡду* (С): чешће: *мѡјѡг*, у *Нѡвѡм Сѡду* (В. Г.). На североистоку и југозападу су два прелазна типа.

Павле Ивић обрадио је дијалектолошки материјал прикупљен у местима Баната: Ђали, Крстуру, Волошинову, Црњи, Радојеву, Фаркаждину, Томашевцу, Боки и Крушчици. Испитивање је трајало укупно око 40 дана.

При том испитивању највише материјала је скупљено из северног и средњег дела Баната, дијалекатски прилично уједначеног. Говор је близак бачком и улази у оквир војвођанских дијалеката.

За прецизирање места тог говора међу српским дијалектима и одређивање односа између појединих локалних говора Баната, најважније црте, највећим делом фонетске, биле би ове:

1) Пренесена акцентуација са специфичном маркантном говорном мелодијом (типичан изговор акцената, широка амплитуда тонских модулација, тенденција делимичног продужења \ у свим положајима: *сѣло, лѡѡша, дѣвѡјка*).

2) Губљење дужина иза акцента у једним положајима уз истовремено чување у другим, све у зависности од многоструких услова, фонетских и морфолошких. У отвореном последњем слогу скраћивање је извршено доследно, у затвореном последњем је обичније него у унутрашњем. Иза \ дужина се најбоље чува, (*и̇гр̃анка* свуда), иза // и неакцентованог кратког слога слабије (*кѡмѡда, вѣровѡли*), иза / само на крајњем северозападу Баната (*пѣшадѡвѡ, сѡдѡвѡње*), иза ~ и неакцентованих дужина нигде (*пѣшѡницима, испрѣкрѡшѡно* у целом Банату). У многим наставцима флексије краткоћа је уопштена аналогijом. Мера дејства ових утицаја није иста у свим говорима; постоји низ локалних нијанса које се разликују у појединостима.

3) Врло отворен изговор *ѣ* и *ѡ*: *сѣ^аљѡк, нѡ^аси* — али на северу *ѣ* и *ѡ* је затворено у слогу испред слога са високим вокалом (и, у, р): *дѣ^ацо: дѣцу, мѣ^ане: мѣни, бѡ^аља, бѡљи, пѡ^акѡже: пѡпрска*. Преломљен изговор, *ѣ̇* и сл., који се развија у правцу дифтонга *је*, нађен је само у селима на Тиси: *мѣ̇есо, сѡдѣ̇кана*.

4) Нормална замена јата са *е*; вокал *и* на месту старог јата стоји само у строго ограниченем броју случајева:

а) испред *ј*: *сѡ̇арѡја, није* (и *није*), *бијаше* (само у једном примеру из Фаркаждина), *дѡ̇ је, гријѡ̇ѡ — вѡ̇ја̇ѡ, грија̇ѡ, додѡ̇ја̇ѡ, сѡ̇ја̇ѡ, смѡ̇ја̇ѡ се*.

б) у морфолошким категоријама где је *и* на који било начин стајало насупрот старом јату уопштено је *и*: *жѣни, ѡни̇м, по̇ шѣби, нисам* (према *није*) *дѡ̇, ни̇гди* (вероватно према *дѡ̇ је*), *вѡ̇ди̇ѡ, п̇ри̇вари* (изједначење префикса *п̇рѣ-* и *п̇ри-*), спорадично *ни̇ки* (изједначење префикса *нѣ-* — и *ни-*).

в) изван ових правила остаје свега неколико лексичких икавизама (или привидних икавизама): *гњѡ̇здо, гњивѡ̇н, сѡ̇кира, вѡ̇дрица, осим, ѡ̇зрѡ̇ком*. Поједине јасно уочљиве околности, фонетске или морфолошке, спречавају да се овде развије нормалан рефлекс. Стога се ове речи не могу узети као доказ о икавском супстрату у војвођанском дијалекту.

У Фаркаждину и Боки чује се и лексички јекавизам *дѡ̇̇ѣ̇ше, дѡ̇̇ѣ̇ше* (вок.).

5) Претежно нова деклинација. Једини архаични облици у множини су инструментал и лок. мушког и средњег рода на *-и*: *с ш̄анки бркѡви, ѿ сѣли*.

6) Употреба падежа правца м. падежа места: *фѹрш̄ на сламу с̄ѡвали, Кѣра лѣжи ѿд̄ ас̄ш̄ал*.

Разлике између локалних говора највећим делом нису ни крупне ни принципијелне. Говори на северу и североистоку показују више иновација и замашнија отступања од књижевног језика него они на југу и југозападу. Југоисточни говори показују више ресавског утицаја, они на Тиси више динарског. Тако се у Крстуру чува знатно више дужина иза акцента него у Боки (*р̄адѡв̄ѧ, кѡм̄ѧд, ѡбл̄ѧци: р̄адѡв̄ѧ, кѡм̄ѧд, ѡбл̄ѧци*), а и икавизми су у Крстуру многобројнији: *ѿр̄ивари, ѿрид, ѿрико, гр̄ѿјаши, дѡдиј̄ѧло, с̄ѿје, в̄ѡдрица* — у Боки *ѿр̄евари* (па и *ѿр̄ев̄ѧши*), *ѿред, ѿреко, гр̄ѿѧши, дѡдејало, сѣје, вѣдрица*.

Крупнија отступања од општег говорног типа северног и средњег Баната ограничена су на поједина места на периферији те зоне. У Боки и Томашевцу има чувања непренесеног *—* у унутрашњем и последњем затвореном слогу *девѡјка, јун̄ѧк, али сѣд̄ѿ вѡдѣ*. Стари *≡* се увек преноси: *н̄ѧрод, лѡнац, лѡѧша*. Особен говор има Радојево. Тамо се узлазни акценти замењују силазнима: *ов̄ѧца, гл̄ѣдим, ж̄ѿвимо, синѡвац, љ̄ѡдима, Јов̄ѧновић, р̄ѧзличиду, и /з/ с̄ш̄ар̄ѿне, црквѣњак, кѡлач, ѡца, зѣлен, расѿушћѣница, ѿд̄јешћеду, забѣлежио* — поред паралелног изговора са */ и *: *ов̄ѧца, гл̄ѣдиш . . . и /з/ с̄ш̄ар̄ѿне . . .* У истом месту акуз плур. именица придева и придевских заменица мушког рода има *-и*: *ако с̄ше в̄ѡдли ѡви крч̄ѧзи, ѿѿша за с̄ш̄ѧри љ̄ѡди*.

Сасвим друкчију слику показује говор југоисточног Баната. У Крушчици је акцентуација углавном ресавска: *сѣд̄ѿ, ѡѿѧнце, ѿрес̄ш̄ѧне, врѣдѣла, д̄ѧл̄ѧ сам, висок̄ѧ си: н̄ѧрод, гл̄ѧва*. Усто кановачко дуљење: *ѿѡш̄ок, мѡгли, срамѡша*. Замена јата је међутим претежно војвођанска: *с̄ш̄ар̄ѿ /ј/ и, н̄ѿсам, ка ш̄ѡми, н̄ѿгди, он̄ѿм* поред *онѣм, гр̄ѿјѡша, сик̄ѿра*, спорадично *н̄ѿки ум, нѣки*. И од осталих црта неке везују овај говор за војвођански дијалекат, друге за косовско-ресавски.